

BİREYSEL VE TOPLUMSAL BOYUTLARIYLA YABANCILAŞMA

Yrd.Doç.Dr.Hüseyin AKYILDIZ*

ÖZET

Yabancılaşma bireysel ve toplumsal sürecin birlikte ortaya çıktığı psikolojik bir sorundur. Temelinde insanın özü ile varlığının çelişmesi yatmaktadır. İnsanın özünün tanımlanmasındaki yetersizlikler yabancılaşma olgusunun tanımını muğlak bir hale sokmaktadır. Yabancılaşma olgusu bilim adamlarının farklı "insan" tasarımlarına uygun olarak farklı birer içerik kazanmaktadır. Bu nedenle, yabancılaşma olgusunun hem bireysel ve hem de toplumsal süreçte açığa kavuşturulmasının temel koşulu insanın özünün açığa kavuşturulmasıdır.

Sosyal Politika, Bireysel Yabancılaşma, Toplumsal Yabancılaşma, İktisadi Doktrinler, Sosyoloji, Psikoloji.

GİRİŞ

Kökeni antik döneme kadar uzanan yabancılaşma olgusu, içinde yaşadığımız uygarlık düzeyinde ve çeşitli toplum düzenlerinde insanlığın yaşadığı yaygın bir hastalık olmaya devam etmektedir. Felsefe, sosyoloji, psikoloji ve iktisadi doktrinde geniş ölçüde ele alınmış olmasına rağmen; kavramsal olarak belirsizlikler içeren "yabancılaşma" olgusu, çözüm bekleyen bir sorun olarak, halen güncelliğini korumaktadır.

Bu nedenle bu çalışmada yabancılaşma olgusu kavramsal olarak ele alınmış ve bu olgunun ortaya çıkış süreçleri dinamik olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Özellikle kavramdaki belirsizlik noktalarının açıkça belirlenebilmesi için bireysel ve toplumsal süreçler derinlemesine inceleme konusu yapılmıştır. Daha sonra da bu süreçlerden bir takım sonuç çıkarımına gidilmiştir.

1. YABANCILAŞMA KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Daha önceleri kavramsal bağlamda kullanılmamış olsa da; yabancılaşma olgusu köken olarak İonya felsefesine kadar uzanır.¹ Söz konusu kavram Antik dönemden 18. Yüzyıla kadar metafizik bir düşünce olarak ele alınmış ve Endüstri Devriminden sonra da somut gerçeklikler boyutunda bir içerik kazanmıştır.²

Yabancılaşma kavramını felsefe alanına ilk kez Hegel sokmuştur.³ Politik kavramlar alanına ilk dahil eden düşünür ise Rousseau'dur.⁴ Ancak yabancılaşma

* Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Bülent BAYAT, **Çimento Ve Otomotiv Sektörlerinde Çalışan İşçiler Arasında Yabancılaşmanın Karşılaştırmalı Olarak Araştırılması** (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1996, s. 6-17.

² BAYAT, s. 6.

³ Sadık KILIÇ, **Yabancılaşma, İnsana Karşı Toplumsal Süreç**, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1984, s. 14.

olgusuna somut boyut kazandıran ve bilinçli olarak ilk dikkat çeken düşünür Marx olmuştur.⁵

Yabancılaşma halen “yeni sol” literatürün anahtar kurumlarından birisini oluşturmaktadır. Ancak felsefi-dinsel kökenden gelen ve Marxizmdeki öneminin yanısıra, sosyoloji, psikoloji ve hatta sosyal psikolojinin de ampirik bir kategorisi haline gelen “yabancılaşma” kavramı Marxizmle Marxist olmayan toplum bilimleri arasında bir buluşma noktası oluşturmaktadır. Filozof ve bilim adamlarının çoğu bu kavramı kendi düşünceleri açısından tanımlayıp yorumlamaktadırlar.⁶ Bu nedenle kavram bir takım belirsizlikler taşımaktadır.

2. YABANCILAŞMA KAVRAMI

Yabancılaşma (alienation) kavramı, kökeni itibariyle, Latince “alienus”tan türemiş olan “alienare” kelimesinden gelmektedir. “Alienus” kelimesi ise, ruh hastası manalarına gelen Fransızca “aliene” ve İspanyolca “alinedo” kelimelerine yakın bir anlam taşımaktadır.⁷

Yabancılaşma bireysel psikolojik bir durumdur.⁸ Marx’a göre yabancılaşma uygarlığın beraberinde getirdiği psikopatolojinin en temel ifadesi olan ruhsal bir sakatlıktır.⁹ İnsanoğlu gerçekte ne hayalinde oluşturduğu varlık; ne de olması gereken varlık değildir.¹⁰ İnsanın varlığı toplumsal yapı tarafından belirlenmekte ve toplumsal süreçte gerçekleşen insanın varlığı da insanın özünüyle çelişmektedir.¹¹ Diğer deyişle yaşam üretimi çift yönlü ilişki içerisindedir. Bir yanda insanın özünü yansıtan doğal ilişki; diğer yandan insanın varlığını belirleyen toplumsal ilişkidir.¹² İşte bu iki ilişkinin çeliştiği süreçte ruhsal bakımdan sakatlanmış ve özü çarpıtılmış; yani yabancılaşmış insan türü ortaya çıkmaktadır.

Marx’a göre, insanın varlığı tarihin her döneminde geçerli olan yaşam uygulaması aracılığıyla biçimlendirilmektedir. Bu yaşam uygulaması ise insanın üretim tarzıyla belirlenmektedir.¹³ Marx insan-doğa ve insan-toplum ilişkisi açısından evrensel bir insan yerine somut koşullara göre biçimlenmiş bir insanı tanımlamakta ve ele almaktadır.¹⁴ Rosa Luxemburg’un ifadesiyle, “tarihsel sürecin mantığı, bu sürece katılan insanların öznel mantığından önce gelmektedir.”¹⁵ Diğer deyişle insanın varlığı ve bilinçliliği bir parçası olduğu toplumun yapısınca belirlenmekte; yani, insanın bilinçliliğini ve varlığını belirleyen nesnel güçler tarihsel, ekonomik ve toplumsal güçleri

⁴ KILIÇ, s. 13.

⁵ KILIÇ, s. 16.

⁶ Barlas TOLAN, **Çağdaş Toplumun Bunalımı, Anomi ve Yabancılaşma**, AİTİA, Kalite Matbaası, Ankara, 1980, s. 14, 178-179.

⁷ Erich FROMM, (Çev. Necla Arat) **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, Onur Matbaası, İstanbul, 1984, s. 66; KILIÇ, s. 13; BAYAT, s. 77.

⁸ BAYAT, s. 5.

⁹ Erich FROMM, **Marx's Concept of Man**, New York, 1961, s. 47; FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 55.

¹⁰ TOLAN, s. 145.

¹¹ Yuri DAVIDOV (Çev. Sargut Sölcün), **Özgürlük Ve Yabancılaşma**, Bilim Ve Sosyalizm Ya., Ankara, 1990, s. 18, 94-96; FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 131.

¹² Pars ESİN, **İş Bölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika**, Ankara, 1982, s. 44.

¹³ FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 52.

¹⁴ Özer OZANKAYA, **Toplum Bilimine Giriş**, B.Y.Y.O. Basımevi, Ankara, 1979, s. 132; ESİN, s. 34-35.

¹⁵ FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 123.

temsil etmektedir.¹⁶ Örneğin, 19. Yüzyılın kapitalist toplum yapısı, bireyleri ekonomik sistemin amaçları için yapmak zorunda olduğu "biriktirme", "sahip olma", "tüketimden kaçınma" ve "otoriteye saygı" gibi unsurları yerine getirmekten zevk alacakları şekilde; 20. Yüzyıl kapitalist toplum düzeninin ise bireyi "tüketimin tutkulu bir amaç ve erdem olduğu" bir biçimde belirlemesi¹⁷, iki ayrı yüzyılda gerçekleşen iki farklı insan varlığını tanımlamaktadır. Marx'a göre her iki toplum düzeninin belirlediği insanın somut varlığı insanın özünüyle çelişmekte; insanın özünü yabancılaşmaktadır.¹⁸ Diğer ifadeyle, Marx'a göre sosyo-ekonomik üretim biçiminin nesnel koşullarını oluşturduğu süreçte bütün bireyler otomatik olarak yabancılaşmakta; yani, nesnel koşulların belirlediği insanın varlığı insanın özünüyle çelişmektedir.

Ancak insanın özü ve varlığı arasındaki ilişki gerçekte Marx'ın öngördüğü kadar belirgin değildir. Her şeyden evvel Alman düşünür Helmut Plessner'e göre "insanın kişiliği (özü) sosyal rollerinden (toplumsal ilişkilerin belirlediği varlığından) arındırıldıktan sonra geride kalan şey değildir".¹⁹ Diğer yandan varoluşçuluğun kurucularından Kierkegaard'a göre, temel olan öznel düşüncedir. Çünkü nesnel düşüncede kişisel tutku, sevgi ve nefret gibi içsel ve insani olan özellikler bulunmaz. Dolayısıyla bu içsel özellikleri içeren öznellik varoluşun temelidir. İnsanın sorumluluktan kaçışı, onu toplumsallığa götürür. Toplum ise bireyin kişiliğini, doğruluğunu ve ahlakını ortadan kaldırır. Böylece toplum insanı kendinden kopararak, benliğine yabancılaşmasına yol açar.²⁰ Görüldüğü üzere Marx'da nesnellik ön planda iken Kierkegaard'da öznellik ön plandadır.

Marcuse yabancılaşmayı, bireylerin kendi bilinç ve yaratıcı güçlerine, birbirlerine ve kolektif insansal özeğine yabancılaşması ve kendileri üzerinde hakimiyet kurmuş olan, insanı insanlığından uzaklaştıran güçlerin tutsağı haline gelmesi; bireylerin yabancılaşmış varlıklarınca yutulması olarak ele almaktadır.²¹

Fromm ise yabancılaşmış kavramına nevroz kavramıyla bir anlam kazandırmaktadır. Diğer deyişle, Fromm yabancılaşma olgusuna psikanalitik bir boyut katacak, kavramı biraz daha belirgin hale getirmiştir. Fromm'a göre, geniş anlamda her nevroz yabancılaşma olgusunun bir sonucu olarak ele alınabilir. Çünkü nevroz bir tutkunun (örneğin: para, mevki, kadın vb şeylerin) tüm kişilikten ayrılarak başat duruma gelmesi anlamına gelmektedir.

Böylece hasta kısmi istek tarafından yönetilmekte, kendisinden arta kalan her şeyi bu isteğe aktarmaktadır. Bu tutku güçlendikçe hasta güçsüzleşmekte ve kendi parçasının bir kölesi haline dönüşmektedir. Sonuçta yabancılaşmış tek tutkusunu doyuran insan bütüncül varlık olarak doyumsuz kalmakta ve birey olarak kendi öz yaşantısını yitirmektedir. Bu sürecin ortaya çıkardığı insan nevrozik; yani yabancılaşmış insandır.²²

¹⁶ Karl MARX (Çev. Özer OZANKAYA), **Marx'ın Toplum Kuramı, Seçme Metinler**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s. 31-35; FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 52-53, 126, 132.

¹⁷ FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 96-97.

¹⁸ TOLAN, s. 145.

¹⁹ Anton ZIJDERVELT (Çev. Cevdet CERİT), **Soyut Toplum**, Pınar Ya., İstanbul, 1985, s. 65.

²⁰ BAYAT, s. 38-40.

²¹ Marcia j NAURATIL, "Work, Alienation and Human Service Professions", **New Directions in Information Management**, Number:20, Greenwood Press, London, 1985, s.18.

²² FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 69-70, 124.

Ancak hemen belirtmeliyiz ki, Fromm'un patolojik bir olgu olarak açıklık kazandırdığı yabancılaşma olgusu, Marx'a göre evrimsel uygarlık sürecinin, örneğin bu sürecin bir dönemini içeren kapitalist yaşam biçiminin zorunlu bir yazgısıdır.²³

Ayrıca yabancılaşma kavramı gerçek özden vazgeçme sonucu ortaya çıkan kişiliksizleşme ve kimlik kaybı duygularıyla da tanımlanabilir.²⁴ İnsansal özün elverişsiz koşullar tarafından çarpıtılması, insanı nevrotik; yabancılaşmış bir yaşam biçimine sürüklemektedir.²⁵ Örneğin, rekabetçi toplum tarafından motive edilen "kendi amaçları için başkalarını kullanma eğilimi" temel nevrotik çatışmanın yol açtığı davranış biçimlerinden birisini teşkil etmektedir. İnsan ve çevre ilişkilerinde "bundan ne kazanabilirim" ilkesi yaygındır. Yoğun üstün olma ve başarıya ulaşma tutkuları diğer insansal arzu ve eğilimlerin üstünde egemenlik kurarak; insanı bütün bir varlık olarak doyum-suz bırakmakta; böylece bu doyumsuzlukları gidermek üzere, kendi öz yaşantısını yapay hazlar ve duygularla ikame eden bireyde yabancı bir yaşam benliğe hakim olmaktadır.²⁶ Böylece endüstri toplumunda yaşayan çağdaş insan, yaşamını yöneten kör güçlerin objesi haline gelerek yabancılaşmaktadır.²⁷

Yabancılaşmanın temelinde, yukarıda özetlendiği şekliyle, insanın özünün, yaratıcılık ve etkinliğinin bastırılması, çarpıtılması ve işlevsiz hale sokulması vardır. Bu bağlamda insanın özünün yaratıcı ve etkin olduğuna ilişkin gerekçenin bilimsel ve ampirik geçerliliğe sahip olup olmadığı önem arz etmektedir. Modern psikiyatri araştırmalarına göre, bireyler, "yaparak ve yaratarak" dışsallaşamıyorlarsa; yani kendilerini gerçekleştiriyorlarsa ve yaratıcı güçlerinin sonucunu yansıtan bir dış dünya ile karşı karşıya değiller ise depresyon içine girmektedirler.²⁸ Bu çerçevede "güçsüzlük", "süreci bütünlüğü içerisinde algılayamamak", "yalnızlaşma" ve "kendini özüne karşı yabancı hissetme" gibi süreçler yabancılaşma olgusunun çeşitli belirtilerini teşkil etmektedir.²⁹ Coleman'ın intiharın nedenleri arasında yer verdiği "yaşamın anlamını yitirmesi" ve "umutsuzluk" gibi unsurlar da yabancılaşmanın "anlamsızlık" boyutunu teşkil etmekte ve intiharın temel nedeninin yabancılaşma olduğu tezini güçlendirmektedir.³⁰

Kısacası yabancılaşmış yaşam biçimi toplumsal süreçte bireyi kendisinin dışında belirlenmiş bir robot haline getirmekte ve bireyin kendi öz eğilimleri ile mevcut yaşam biçiminin çeliştiği süreçte çok çeşitli psikolojik bozukluklar yaşamasına neden olmaktadır.³¹ Fakat yabancılaşma sürecinde öznelğin mi yoksa nesnelğin mi ön planda olduğu tartışmalıdır. Diğer deyişle yabancılaşmaya yol açabilecek nesnel koşullar bireyin otomatik olarak yabancılaşmasına mı yol açmaktadır; yoksa, birey yaşam sürecinin öznesi olarak, varolan negatif nesnel koşullarda, kendi yanlış tercihleri nedeniyle mi yabancılaşmaktadır? Bu çözümlenmesi gereken önemli bir husus

²³ FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 70.

²⁴ Karen HORNEY (Çev. Selçuk BUDAK), **Çağımızın Nevrotik Kişiliği**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1994, s. 167.

²⁵ HORNEY, s. 71-72.

²⁶ Karen HORNEY (Çev. Selçuk BUDAK), **Ruhsal Çatışmalarımız**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1993, s. 50-55; Ayrıca bkz. FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s.124.

²⁷ FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 72.

²⁸ TOLAN, s. 200.

²⁹ Geniş bilgi için bkz. TOLAN, s. 181-195; BAYAT, s. 82-93.

³⁰ BAYAT, s. 104-105.

³¹ Abdulkadir ÖZBEK, **Sosyal Psikiyatriye Giriş**, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1971, s. 46.

olarak varlığını korumaktadır. Ancak bireysel psikolojik olguların ve dünyada yaşanan kapitalist ve sosyalist tarihsel sürecin ikinci alternatifi daha ağırlıklı kıldığını burada ifade edebiliriz.

3. YABANCILAŞMA SÜRECİNİN DINAMİKLERİ

Yabancılaşma bireysel ve toplumsal sürecin birlikte ortaya çıkardıkları bir olgudur. Bu nedenle, aşağıda, yabancılaşmanın ortaya çıkış dinamikleri bireysel ve toplumsal bağlamda ele alınacaktır.

3.1. Bireysel Süreç

Bireysel psikolojik bir süreç olan yabancılaşma olgusunun iki temel boyutu mevcuttur. Bunlardan birincisi bireyin özü; diğeri ise bireyin yaşam sürecinde gerçekleştirdiği varlığı. İnsanın özü nedir? İnsanın özü nasıl çarpıtılarak dönüşmektedir? İşte bu sürecin ve bu süreçte etki eden dinamiklerin açıklığa kavuşturulabilir ya da kavuşturulamaz boyutları “yabancılaşma” olgusunun belirlilik ya da belirsizlik alanlarını ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda dinamik bir yapı olan “özyapı” önemli bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Freud’a göre “özyapı” (karakter) davranışın temeli olan; cinsel itkinin çeşitli biçimlerinin yüceltilmeleri ya da bunlara karşı tepki düzenleridir. İnsan çelişkilerle güdümlenen bir varlıktır. İnsanı cinsel haz için uğraşmasıyla yaşamını sürdürüp çevresine egemen olması arasındaki çelişki güdümlenmektedir. Ayrıca babanın cisimleşen otoritesi ve temsil ettiği kurallar olan üst-ben (super-ego) üçüncü bir etken olarak bu çatışmaya dahil olmaktadır.³² Freud’a göre insan geri dönüp ilkelleşebildikçe haz duyabilir; ancak bilge olamaz. Buna karşın insan, uygarlığın yapıcısı olmayı sürdürdükçe, daha mutsuz ve hasta olacaktır. Bu çerçevede, insansal evrim belirsiz bir kutsama olup, toplum iyilik yaptığı ölçüde kötülük de yapmaktadır.³³

Freud’a göre insanın içindeki düşmanca ve saldırgan eğilimler ile ahlak kurallarına uymayan cinsel eğilimler üst benlik ve ahlak kurallarıyla çelişkileri ölçüde şiddetle bastırılırlar. Baskı altına alınmış bu eğilimler, özgül içerikleri ne olursa olsun, her zaman insanın karanlık yanını, toplumsal olmayan donanımını temsil ederler. Bunlar insanın uygar ve iyi olduğuna inandığı şeylerin karşıtıdır. Ancak Freud’un bilinç-dışı anlayışında baskı altına alınan tepinin kendisi olmayıp; bilincin bastırılmış olmasıdır. Baskı altına alma, insanın bilinçliliğinin çarpıtılması, yani bilinci bastırılmış bilinç-dışı güçlerin yeraltına kaymış olmaları ve insanın eylemlerini gizlice belirlemeleri anlamına gelmektedir.³⁴ İnsanın bilinçliliği yanılsamalı bilinçlilikdir. İnsanlar düşünce ve davranışlarının kendi zihinsel etkinliklerinin ürünleri olduğuna inanır. Halbuki bu düşünce ve davranışlar gerçekte kendilerinde gizli olarak işlev icra eden fizyolojik (libido) ya da biyolojik (ölüm ve yaşam iç güdüsü) güçler; diğer deyişle, bilinci bastırılmış bilinç-dışı güçlerce belirlenmektedir. İnsan, kendi özgür iradesine göre eylemde bulunduğu yanılsamasını (illusion) gerçekmiş gibi algılamak ya da göstermek için ussal nedenler bulur. Bu ussal nedenler yanılsamanın, bireyin kendisinin yapmak zorunda olduğu şey olarak görünmesini sağlar.³⁵ Dolayısıyla yanılsamalı bilincin içeriğinde,

³² Pierre DEBRAY (Çev. A. Fikret Gökdemir, A. Çetin Ertürk), *Freud Skolastiği*, Emel Matbaası, Ankara, 1991, s.77.

³³ FROMM, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, s. 47.

³⁴ DEBRAY, s. 61-63 ve 111-117; FROMM, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, s. 105-109.

³⁵ DEBRAY, s. 114; FROMM, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, s. 118-124.

insanı gizlice tutsak etmiş etkenlerin pençesinde ortaya çıkan olgu, insana yabancılaşmış bir yaşam biçimidir. Freud'a göre , insan kendisinden gizli iş gören asıl güçlerin bilincine varabilir ve özgürlük alanını genişleterek, bilinç-dışı güçlerin yönettiği çaresiz bir kukla olmaktan çıkıp kendi yazgısını belirleyen bilinçli ve özgür bir insana dönüşebilir.³⁶

Ancak hemen belirtmeliyiz ki, bastırmaya neden olan olgu, Freud'a göre "hadım kalma korkusu", Fromm'a göre ise "başkalarından soyutlanma ve yalnız kalma korkusu"dur.³⁷ Ayrıca "bilinç-dışı" Freud'a göre kötülüklerle dolu bir bodrum olduğu halde Jung'a göre Tanrısal olanla bağlantının kurulduğu, özgün ama unutulmuş bilgelik hazineleriyle dolu bir mağaradır.³⁸

Freud gibi Marx'a göre de insan bilinçliliği yanılısalı bilinçliliktir. Ancak Marx'da bireyin bilinçliliğini belirleyen güçler toplumsal ve ekonomik güçlerdir. Özgürlüğün ve insansal eylemin koşulu yanılısamaların bilincine varmaktır.³⁹ Bilinçlilik yaşamı değil; yaşam bilinçliliği belirlediği için, toplumsal ve ekonomik düzenin değişmesi gerekir. Bu bağlamda da Marx'a göre insan ancak sosyalizm sayesinde yabancılaşmaktan kurtulur ve özüne döner.⁴⁰

Freud ruhsal bozuklukları, temelde "id" ve "ego"; yani iç güdüsel isteklerle gerçek istekler arasında uygun dengeyi bulamamakta görmektedir.⁴¹ Freud'a göre ruhsal bozukluk, çocukluk istek ve düşlemlerinin yetişkin beni boğmuş olduğu ve bu yüzden iki dünya arasında artık uzlaşmanın bulunmadığı bir bozukluk biçimidir.⁴² Diğer deyişle ruhsal bozukluk, insanın içindeki bilinç-dışı gerçeklikle bu gerçekliğin bilinçte reddedilmesi arasındaki çelişkinin ortaya çıkarmış olduğu nevrotik bir süreçtir.⁴³ Bu bağlamda Freudian yaklaşıma göre, yabancılaşmanın nedeni bireysel ruh hastalıklarıdır.

Ancak buna karşın Marx yabancılaşmanın nedenini toplum düzenine bağlamakta⁴⁴ ve Fromm da, Freudçu Okul'u insan doğasını parçalara ayırarak inceleme-ye çalışması nedeniyle eleştirmekte ve insanın ölü madde gibi ele alınışının, bir bütün olan ve yaşayan insanı açıklamada hatalı sonuçlara götürebileceğini ifade etmektedir.⁴⁵

³⁶ FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 119.

³⁷ FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 115,146.

³⁸ FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s.115, bkz: dipnot 1; Erich FROMM, (Çev. Aydın ARITAN) **Yaşama Sanatı**, Söğüt Ofset, İstanbul, 1994, s. 45.

³⁹ DAVİDOV, s 110; Erich FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 124,129.

⁴⁰ Barlas TOLAN, s. 142; Erich FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 132.

⁴¹ Freud kişiliği üç bölüme ayırmaktadır. Bunlardan birincisi olan "id (ilkel benlik)" iç güdüsel isteklerin tümünü temsil etmektedir. Bu iç güdüsel isteklerin çoğunun bilinçlilik düzeyine erişmelerine izin verilmedikleri için, "id", içeriği bakımından, bilinç-dışı ile özdeşleştirilebilir. İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için gerçekçi yorumlar yapma ve gerçeği görme işlevlerini icra eden bölüm ise örgütlenmiş kişilik olarak "ego (benlik)" olup, bilinçliliği temsil eder. Kişiliğin üçüncü bölümünü, babanın buyruk ve yasaklamalarının içselleştirilmesi olan ve hem bilinçli ve hem de bilinç-dışı olabilen "super-ego (üst benlik)"tir. Freud'un bu kişilik yaklaşımı Topçu tarafından eleştirilmektedir. Bu bağlamda, "id", "ego", "süper ego" ve bilinç-dışı (bilinç-altı) bugüne kadar psikolojik olarak varlıkları ispatlanamamış kavramlardır. Bunlar birer metafor, birer benzetmedir. Geniş açıklama için bkz DEBRAY, s. XII-XIII (takdimden), 72-73.

⁴² FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 55, 105.

⁴³ FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 106.

⁴⁴ Pars ESİN, s. 105.

⁴⁵ Erich FROMM (Çev. Aydın ARITAN), **Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları**, Dilek Matbaası, İstanbul, 1981, s. 18-20.

Ayrıca Freud ve Marx'ın tanımladığı sağlıklı insan tipi de birbirinden farklılık arz etmektedir. Freud'a göre, bir erginin varoluşunu yaşayan; yani içinde yeterince çalışabildiği ve yeterince cinsel doyuma ulaşabildiği ve ana ve babadan bağımsız olarak kendi kendisinin efendisi olduğu bir varoluş durumunu yaşayan kimse sağlıklı insan iken; Marx'a göre, kökleri Spinoza, Goethe ve Hegel tarafından geliştirilmiş olan bağımsız, etkin ve üretici bir varoluşu yaşayan kimse sağlıklı bir insandır. Görüleceği üzere Freud ve Marx'ın sağlıklı insan tanımında çakışan tek unsur bağımsızlıktır. Ancak "bağımsızlık" unsuru Freud'da sınırlı bir bağımsızlıktır. Oğul kendini belirli bir süreçte önce anne saplantısından babaya bağlılığa götürür; daha sonra da babanın buyruk ve yasaklamalar dizgesini benimseyerek ve babayla özdeşleşerek, kendisini bağımsız hale getirir. Bu bağlamda birey, babanın otoritesini kendi içinde özümlediği için babaya ve dolayısıyla topluma halen boyun eğen bağımlı bir kişi olarak kalmaktadır. Halbuki Marx'da "bağımsızlık" unsuru, bireyin kendi kendini yaratma edimini konu almakta ve bu konuda herhangi bir sınır tanımamaktadır.⁴⁶

Ancak Jung'un yaklaşımında daha farklı bir insan tasarımı yer almaktadır. Jung'a göre, insan zihni, onun evrimi tarafından biçimlendirilmektedir. Bu nedenle bireyin şimdiki varoluşu kendi türünün; yani bütün insanlığın evrimiyle bağlantılıdır. Dolayısıyla bireysel-bilinç dışı daha önce bilinçte varolmuş yaşantıları da içermelidir. Ayrıca Jung'a göre bireysel bilinç-dışının altında daha derin bir katmanda kolektif bilinç-dışı mevcuttur. Kolektif bilinç-dışı tüm insanlarda özdeş olup; büyük çoğunluğu bilinçli bile olmayan evrensel ruhu gösterir. Kolektif bilinç-dışı bireyin yaşam süreci içerisinde yaşamamış olduğu ve türsel ideal davranış (yaşam) modellerinden (archetype) oluşur. Söz konusu "arketipler" insana atalarından aktarılırlar ve evrenseldirler.⁴⁷ Kolektif bilinç-dışının mevcut dünya ile uyumaması halinde bireylerde ruhsal rahatsızlıklar belirecektir. Jung'a göre insansal işlevlerden birinin diğerine göre fazla gelişip serpilmesi ruhsal rahatsızlığın nedenini teşkil etmektedir. Söz konusu ruhsal rahatsızlığı içeren yaşam biçimi ise yabancılaşmış bir yaşam tarzıdır.⁴⁸ Yabancılaşmış yaşam tarzından kurtuluş ise bireyin kendi kendisi olmaktan geçmektedir.⁴⁹

Ancak Bireysel Psikolojinin ruhsal rahatsızlıklara getirdiği yaklaşımın, hem Freud ve Jung ve hem de Marx'ın yaklaşımlarıyla çeliştiği ve yabancılaşma olgusunun yeni baştan sorgulanmasını gerektirdiğini ifade etmeliyiz. Her şeyden önce Bireysel Psikolojinin kurucusu Adler'e göre; Freud ve Marx'ın tersine nevroz (yabancılaşma) uygarlığın değil; uygarlık yokluğunun cezasıdır.⁵⁰ Ayrıca Freud'un tersine, dürtülerden bir psikoloji kurmaya çalışmak da bir hatadır; çünkü, dürtülerin yönü yoktur.⁵¹ Becker'e göre, Freud'un iç güdüler kuramında yer alan insanın içinde yatan gizli düşmanlıklar ve birey-toplum düşmanlığı, Freud'un topluma deli gömleğini giydirdiğinin simgeleridir.⁵² Adler'e göre dürtüler kuramsal bir yapı olup; aslında benliğe ait referanslardır.⁵³ Nitekim Freud'un ölümünden bu yana en yakın izleyicileri dahi, total kişilik içinde

⁴⁶ FROMM, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, s.78-80.

⁴⁷ Engin GENÇTAN, *Varoluş ve Psikiyatri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s.166; FROMM, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, s. 132-133, Ayrıca bkz dipnot 1.

⁴⁸ BAYAT, s. 59.

⁴⁹ GENÇTAN, *Çağdaş İnsanda Normal Dışı Davranışlar*, s. 39.

⁵⁰ Alfred ADLER (Çev. Belkis ÇORAKÇI), *Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme*, Say Ya., İstanbul, 1983, s. 30-31.

⁵¹ ADLER, s. 36,73,116,154,364.

⁵² ADLER, s. 31.

⁵³ ADLER, s. 364.

benliğin (ego) rolünü daha fazla vurgulama eğiliminde olmuşlardır.⁵⁴ Adler yaklaşımında, psikolojik yapıyı bir bütün olarak gördüğü için benliğin bir parçası olarak bağımsız bir bilinç-dışına da pek az yer vermekte ve Freud'u bu açıdan geniş ölçüde eleştirmektedir.⁵⁵ Ayrıca, zoolog Eugene Marais de, tabii yaşama şartlarında iri cüsseli ilkel insanı tanımadan bilinç-dışı (şuuraltı) hakkında kimsenin fikir edinmeyeceğini ileri sürmektedir.⁵⁶

Yine Adler'e göre, Marx'ın tersine bireyi belirleyen çevre (toplum düzeni) değil; bireyin bizzat kendisidir. Birey kendini dış dünyaya sanıldığı gibi önceden belirlenmiş şekilde bağlamaz. Onun dış dünyayla ilişkisini belirleyen şey ne kalıtımı ne de çevre etkileridir. Kalıtım ona yalnızca bir takım yetenekler sağlar; çevre ise ona sadece bazı izlenimler verir. Bireyin yaratıcı gücü, bu yapı taşlarını kendine özgü biçimde kullanarak kendi hayat tarzını; dünya görüşünü belirler.⁵⁷ "Hayat tarzı" kavramı Adlerci Ruh Biliminin odağını teşkil etmektedir. Adler'e göre ruhsal bozukluk, yanlış ve olgunluktan uzak bir hayat tarzının ifadesidir. Bireyin hayat tarzı çocukluğunun ilk dört ya da beş yılı içerisinde teşekkül eder. Birey bu hayat tarzına göre tecrübelerini sindirir, uygular ve değerlendirir. Bunların arasından sadece kendi şemasına uygun olanları alır; şekillenmiş olan dünya görüşüyle uyum gösterenlere önem verir. Bu şemaya uygun olmayan her şey ya saf dışı edilir ya da tümüyle veya kısmen entelektüel içeriğinden ve objektif anlamından uzaklaştırılır. Aynı şey, birbiriyle ayrılmaz duygusal etkenler ve bunlardan doğan davranışlar için de geçerlidir.⁵⁸ Tüm hayat tarzında, davranışın her elemanında (düşünce, duygu ve hareketlerde) bireyin çabaları için seçtiği bir doğrultu görülmektedir.⁵⁹ Burada bir tasfiye (bastırma) mekanizması söz konusu olup; işlevi, bireyin hayat tarzına göre oluşturduğu modellerin fazla eleştiriden korunmasıdır. Nörotik insan, yanlış dünya görüşünü ancak böyle bir mekanizma sayesinde sürdürebilmektedir.⁶⁰ Her tür nevroz olayında; küçükken kendi sorunlarını çözmeye alışmamış, hep başkalarının hizmetinden yararlanmış ve şımartılmış; bu nedenle de insanlarla işbirliği yapmayı öğrenmemiş; yani toplumsal ilgisi (sosyal duygusu) yeterince gelişmemiş tip bir kişi ortaya çıkmaktadır. Şımartık hayat tarzı ise, organik eksiklik, şımartma ve ihmal gibi unsurların kolaylaştırdığı bir şey olmakla birlikte; bireyin kendi yarattığı bir durumdur.⁶¹ Kuram olarak Bireysel Psikoloji bireyle toplum arasında işbirliğine yönelik uyumu şart koşmaktadır. Bir insanın bütün hareketleri; yani hayat tarzı, bireyin evrim ırmağı içinde ideal toplum çizgisinin karakterize ettiği yönü bulup bulmadığını ifade eder. Bütün bireyler bu evrim ırmağının ortasında ve bu doğrultuda hareket etmeye zorunlu bulunmaktadır. İşte bu sürece uygun bir dünya tasarımı başaramayan bireyler ruhsal bozukluk içerisine girmekte ve hatasını anlamadığı; kendi dünyasını doğru, gerçek dünyayı da dayanılmaz saydığı müddetçe nörotik bir birey olarak kalmaya mahkumdurlar.⁶²

⁵⁴ ADLER, s. 23.

⁵⁵ ADLER, s. 365-367.

⁵⁶ DEBRAY, s.74.

⁵⁷ ADLER, s. 17,92,115.

⁵⁸ ADLER, s. 17,72,92,115,129,145.

⁵⁹ ADLER, s. 117,157,135.

⁶⁰ ADLER, s. 135.

⁶¹ ADLER, s. 126-127.

⁶² Alfred ADLER, s. 44, 49-50, 53,144; Ayhan SONGAR, **Psikiyatri, Modern Psikobiyoloji ve Ruh Hastalıkları**, Geçit Kitabevi, İstanbul, 1977, s. 131.

Bireysel Psikolojiye göre, üstünlük ve kusursuzluk çabaları bütün bireylerde doğuştan varolan yeteneklerdir. Bu yetenekler insanların ilerleme ve gelişme sürecinin temel unsurudur. Ancak bu çabaların evrim kavramına uygun olması gerekir. Aksi halde, örneğin; üstünlük çabası çok farklı somut şekiller alabilir. Bunlardan birisi diğer insanları tahakküm altına alma çabasıdır. Bireysel Psikolojinin verilerine göre, insan karakterindeki sapmalar ve başarısızlıklar, nevroz, psikoz ve benzerlerinin hepsi, diğer insanlara tahakküm etmeye dönüşmüş bir üstünlük çabasının ifade şekilleridir. Aynı şekilde insanın kusursuzluk çabasının da, doğru yolda gelişmesi için, insanlığın kusursuzluğa ulaşma yoluyla aynı yönde ve doğrultuda etkimesi gerekir.⁶³ Söz konusu bu iki çabanın yanında bireylerde varolan üçüncü potansiyel yetenek de sosyal ilgidir. Sosyal ilgi bireylerde doğuştan varolan; ancak, sonradan bireyin hayat tarzına göre geliştirilmesi gereken bir yetenektir. İnsanlığın ilerlemesi sosyal ilginin gelişmesinin; bireyin sağlıklı gelişmesi de bireyin sosyal ilgisinin (sosyal uyumunun) bir fonksiyonudur.⁶⁴ Bu bağlamda hayatın tüm sorunlarının çözümü için, bireylerin tüm işlevlerini dış dünyanın taleplerine göre uyumlandırması gerekir.⁶⁵ Diğer boyutuyla; sosyal duygunun yeterince gelişmesini sağlayamayan bir hayat tarzı ruhsal sorunların; yani yabancılaşmanın temel kaynağıdır.⁶⁶ Hayat tarzı ise bireyin yaratıcı gücünün ürünüdür. Görüldüğü üzere, Bireysel Psikolojinin yaklaşımına göre yabancılaşma sürecinde birey Marxist yaklaşımdaki gibi edilgen değil; öznel bir varlıktır.

Bireysel Psikoloji bireysel isteklerin veya onların bastırılmasından doğan kötü sonuçların hayatın esas sorunu olduğuna ilişkin görüşü reddetmektedir.⁶⁷ Ancak hümanistik psikologlar aksi görüşleri dile getirmektedirler. Bunlara göre, insan doğası temelde iyi, akılcı, sosyal ve yüksek düzeyde gelişim gücüne sahiptir. Birey özgür bir ortam bulduğunda kendisi ve özü için iyi ve gelişmeye açık olanı seçer. Toplumun bireyi engellediği durumlarda ise ruhsal sorunlar ortaya çıkar.⁶⁸ Bireyin içsel isteklerine göre değil çevrenin isteklerine göre davranması, o bireyin varoluşuna aykırı bir davranış; yani ruhsal sorun olarak yabancılaşmayı ifade etmektedir. May ve diğer varoluşçu psikologlar, bireyin yaşamının tüm denetiminin kendi elinde olduğunu fark etmesi ile ruhsal sorunlarından kurtulacağını ifade etmektedirler.⁶⁹

Buna karşın, Adlerci ve hümanistik yaklaşımın arasında bir yerde niteleyebileceğimiz Yeni-Freud'çu Horney'e göre, nevroz (yabancılaşma) korkular ve bu korkulara karşı başvurulan savunma mekanizmaları ile birbiriyle çatışan eğilimlere uzlaştırıcı çözüm yollarının bulunamamasıyla sonuçlanan bir süreçtir. Nevrotik (yabancılaşmış) insanla normal insan arasında yalnızca tek fark vardır. Normal insan içinde bulunduğu güçlükleri kişiliğine herhangi bir zarar gelmeksizin çözebildiği halde, nevroitik insanda bütün çatışmalar herhangi bir tatmin edici çözüm yolunu imkansız kılacak kadar şiddetlenmiştir.⁷⁰ Nevrotik insanın ulaştığı çözüm yolları ortalama insa-

⁶³ ADLER, s. 57.

⁶⁴ ADLER, s. 37-38, 57.

⁶⁵ ADLER, s. 273.

⁶⁶ ADLER, s. 29; Alfred ADLER, (Çev. Kamuran ŞİPAL), **Yaşama Sanatı**, Say Ya., İstanbul, 1992, s. 61; BAYAT, s. 61.

⁶⁷ ADLER, **Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme**, s. 272.

⁶⁸ BAYAT, s. 66.

⁶⁹ BAYAT, s. 67-74.

⁷⁰ Karen HORNEY (Çev. Ayda YÖRÜKAN), **Çağımızın Tedirgin İnsanı**, Yüksel Matbaası, İstanbul, 1980, s. 42, 275.

nın başvurduğu yollardan daha az tatmin edici ve bütün kişiliğine daha pahalıya mal olmuş nevrotik çözüm yollarıdır.⁷¹ Bireyin içinde uzlaştırmaya çalıştığı çatışmalar ise kültür içerisinde çelişen unsurlardan başka bir şey değildir.⁷² Bu bağlamda Horney'in, toplumsal yaşam sürecinde öznelliği başaran bireyi normal insan; buna karşın özneliliğini büyük ölçüde yitirip edilgen konuma gelen bireyi de nevrotik (yabancılaşmış) insan olarak tanımladığını ifade edebiliriz. Horney'e göre nevroz (yabancılaşma) bireysel ve toplumsal sürecin birlikte neden oldukları ruhsal bir bozukluktur.⁷³ Yoksa Marx'da olduğu gibi toplum düzeninin ortaya çıkardığı kaçınılmaz bir sonuç değildir.

Mills'e göre ise birey tarihsel bunalımların bir aktörüdür. Çocukluk yıllarındaki ilk sosyalleşme ile kazanılan ve toplumsal etkenlerin de belirlemesiyle oluşan ruhsal yapı, insanın kendi dışındaki nesne ve sujelerle ilişkilerinde edilgen kaldığı ölçüde, yabancılaşma süreci içerisinde bozulur ve sağlıksızlaşır.⁷⁴

Buraya kadar yapılan incelemelerden anlaşılacağı üzere, bireyin davranış ve yaşam tarzını içeren varlığının gerçekten kendi bilinçli öz insansal güçleriyle mi; yoksa, kendisini tutsak eden biyolojik bilinç-dışı güçler ya da içinde yaşadığı toplum düzeniyle mi belirlenmekte olduğu; bireysel bilinçliliğin ve bilinç-dışının içeriğinin ne olduğu; bu bağlamda, yabancılaşmadan kurtuluş yolunun bir iç denge; yoksa bir toplumsal düzen değişikliği problemi mi; bir diğer açıdan, yabancılaşmanın sadece olumsuz toplumsal koşullarda bireysel öznenin kaybedilip edilmemesi sorunu mu olduğu geniş ölçüde tartışmalıdır. Bütün bunların temelinde "insansal güç ve eğilimleri içeren insanın özü nedir?" sorusu yatmaktadır. Özellikle yukarıdaki çözümlemelerde yer alan bilinç-dışı Freud'un dediği gibi kötülüklerle dolu bir bodrum mu; yoksa Jung'in ifade ettiği gibi insanın Tanrısal olanla bağlantısının kurulduğu, özgün, bilgelik hazineleriyle dolu, insanın özüne tekabül eden bir kaynak mıdır? Gerçekten insanın özü değişmez evrensel bir varlık mıdır; yoksa koşullara uyum sağlamak insanın özünün bir niteliği midir? İnsanın özü iyi midir; yoksa kötü müdür?

Fromm'a göre "bilinç-dışı tam insanı karanlığı ve aydınlığıyla; kötülüğü ve iyiliğiyle ve bütün gizli güçleriyle temsil eder... O ilkel bir varlık, yırtıcı bir hayvan, bir yamyam, bir putperest olduğu gibi; us, sevgi ve doğruluk türünden yeteneklerle donatılmış bir varlıktır da".⁷⁵ Bu durumda bütünselliğimizin bir parçası; insandan topluma karşılık gelen kısmını çıkardığımızda arta kalan kısım⁷⁶ olan bilinç-dışı, birbiriyle çelişen eğilimlerin kaynağı değil midir? Yabancılaşmadan kurtulmuş insanın iyilik boyutlarıyla gerçekleşmesi kadar; kötülük boyutlarıyla da gerçekleşmesi eşit ihtimal değil midir?

İşte bütün bu soruların kaynağında insanın özünün halen gerçek ölçülerde çözümlenememiş olması yatmaktadır. Bu nedenle çağımızda yaygın olarak yaşanan psikolojik sorun olmasına rağmen; yabancılaşma kavramı içeriği ve çözüm yolları açısından bir takım belirsizlikler taşımaktadır.

⁷¹ HORNEY, *Çağımızın Tedirgin İnsanı*, s. 41.

⁷² HORNEY, *Çağımızın Tedirgin İnsanı*, s. 275.

⁷³ HORNEY, *Çağımızın Tedirgin İnsanı*, s. 22,27-42; İnsanlarda bulunan içgüdülerin birbiriyle çelişmesi ve kültürlerin içindeki çelişkilerin genetik yeteneklerin birer parçası olduğuna dair açıklamalar için bkz Jack D DOUGLAS, *The Myth of the Welfare State*, New-Jersey, 1989, s. 314-316.

⁷⁴ TOLAN, s. 164-165.

⁷⁵ FROMM, *Yaşama Sanatı*, s. 45; FROMM, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, s.148, 201.

⁷⁶ FROMM, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, s. 148-149.

3.2. Toplumsal Süreç

Yabancılaşma bireyin toplumsal süreç içerisinde yaşadığı psikolojik bir durumdur. Bu nedenle bireysel gerçekleşmede toplumsal sürecin oynadığı rolün açıklığa kavuşturulması önem arz etmektedir.

Freud'a göre insan tabiatı kötü ve vahşidir. Toplum insanı ehlileştirmeye ve uygarlaştırmaya çalışır. Bu bakımdan uygarlık ile baskı; dolayısıyla yabancılaşma (nevrozluk) arasında doğru orantı vardır. Ancak yeni Freudçulara göre, insan tabiatı kötü değildir. Sosyal bir varlık olan insan, tabiatı gereği gelişmek, kendini gerçekleştirmek istemektedir. İnsan bunları yapma imkanına ulaşamayınca kötü denen şey o zaman ortaya çıkmaktadır. Nevrozlar biyolojik iç tepkilerle toplum arasındaki ilişkilerdeki bozukluklar ve çatışmalardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle sosyo-kültürel etkenlere ağırlık verilmesi gerekmektedir.⁷⁷

Gerçekten de tarih ve antropoloji alanındaki bulgular kültür (uygarlık) ile cinsel ve saldırgan itkilerin baskı altına alınması arasında doğrudan doğruya ilişki olduğunu doğrulamamaktadır. Baskı derecesi ile uygarlık düzeyi arasında değil; bireysel iç çatışmaların niteliği ile kültürdeki (uygarlıktaki) çelişken unsurların niteliği arasında bir ilişki vardır.⁷⁸ Örneğin çağdaş kültür (uygarlık), ekonomik bağlamda bireyler arası rekabet ilkesine dayanmaktadır. Bu durumun ruhsal alandaki sonucu, insanlar arasında yaygınca bir gerilimin ortaya çıkmasıdır. Buradaki çelişme, yarışma ve başarı ile kardeşçe sevgi ve alçak gönüllülük arasındaki çatışmadır. Aynı şekilde bireyin özgürlüğü ile gerçek sınırları da bir diğer çelişki konusudur. Birey kendi kendini belirlemede sınırsız bir güce sahip olduğu duygusu ile tam bir güçsüzlük duygusu arasında bocalayıp durmaktadır.⁷⁹ İşte uygarlığın içerisindeki bu ve benzeri çelişken unsurlar, yabancılaşmış (nevrotik) kişinin birbiriyle uzlaştırmaya çalıştığı; ancak, bir türlü tatmin edici çözüm yolunu bulamadığı çatışmalardan başka bir şey değildir. Bu çatışmaları şiddetli şekilde yaşayanlar; özellikle çocukluk yaşantılarında bu gibi çatışmaların etkisini şiddetle duymuş olanlar; bunun sonucu bu güçlükleri aşamayanlar; ya da kişiliklerinden çok şey yitirerek çıkabilenler büyük ihtimalle nevrotikleşmişlerdir; yani yabancılaşmışlardır.⁸⁰

Ayrıca Fromm yabancılaşma bağlamında özyapı (karakter) ile toplumsal özyapı arasında önemli bir bağ kurmaktadır. Bireysel öz yapının karşıtı olan toplumsal özyapı, aynı kültürün üyelerinin çoğunun paylaştığı özyapının çekirdeğidir. Her toplum nesnel koşulların; yani üretim biçimlerinin zorunlu kıldığı belli biçimlerde yapısallaşır. Bu çerçevede her toplum ancak kendi özyapısı içerisinde fonksiyonlarını doğurarak varolabilir. Burada toplumsal özyapının işlevi, çeşitli sınıf, grup ve birey bağlamında, belirli bir toplum içerisindeki insansal gücü, bu toplumun sürekli işlemesi amacıyla biçimlendirip yönlendirmektir.⁸¹ Bu nedenle toplumsal özyapı bireylerin çoğunda ortak baskı alanları yaratır. Fromm bu alanları toplumsal bilinç-dışı olarak nitelemektedir. Bireylerde bastırılmış ortak öğeler, toplumsal özyapının üyelerinin bilincine varmasına izin vermeyeceği içeriklerdir. Bu içeriklerin bilincine varılmasının engellenmesi bir yığın kurgunun kabul ettirilmesiyle kolaylaştırılır. Söz konusu kurguları oluşturan

⁷⁷ HORNEY, *Çağımızın Tedirgin İnsanı* (bkz Çevirenin Önsözü), s.14-16.

⁷⁸ HORNEY, *Çağımızın Tedirgin İnsanı*, s.270.

⁷⁹ HORNEY, *Çağımızın Tedirgin İnsanı*, s.274.

⁸⁰ HORNEY, *Çağımızın Tedirgin İnsanı*, s.275.

⁸¹ FROMM, *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, s. 94-95.

şeyler çeşitli ideolojilerdir. Bu ideolojiler insanlara, çocukluktan itibaren aile, okul, çeşitli öğretim kurumları, sinemalar, televizyon ve gazeteler tarafından işlenir ve onların kafası öylesine ele geçirilir ki; insanlar tüm bunların kendi düşünce ve gözlemlerinin sonucu olduğunu sanırlar. Bu süreçte nelerin bilinç düzeyine ulaşacağını ve nelerin bilinç-dışına itileceğini toplumsal özyapı belirlemektedir.⁸² Diğer deyişle özyapının bilinç-dışı üretimi beyin yıkama sürecinde gerçekleşir. Bu süreçte kurulu dünyayı aşan amaç, fikir ve ilhamlar ya bastırılır ya da mevcut dünyaya uygun hale getirilir. Söz konusu süreç sonuçta, tek boyutlu düşünce ve davranış modeli ortaya çıkarmaktadır.⁸³ Örneğin, çağdaş toplum yapısı pazar merkezli (marketing orientation) ticari bir kişilik yapısı ortaya çıkarmıştır. Bireyler kendilerini kullanım değeri olarak değil değişim değeri olarak algılamaktadırlar. Ana ilke “ben bana sahip olmak istediğin gibiyim” sözüdür.⁸⁴ Çağdaş insanda ikiyüzlülüğün temelini oluşturan bu durum G. Orwell’in çift düşünce diye nitelediği bireyin kendi öz-aldatmasına yakın psikolojik bir durumdur.⁸⁵

Ayrıca toplumsal yapı, Fromm’a göre, sosyo-ekonomik yapı ve toplumda hakim olan fikir ve idealler arasında bir etkileşim mekanizması olup; kültürel ve nesnel koşullar dingin kaldığı sürece üstün bir dengeleyici işlevi vardır. Ancak dış koşulların geleneksel toplum yapısına uymayacak şekilde değişmesi halinde; söz konusu özyapının işlevi parçalayıcı bir öğeye dönüşür.⁸⁶ Bu süreçte yaşanan toplumsal şaşkınlık, güvensizlik ve atomlaşma, toplumsal yabancılaşmanın ifadesi olan anomi kavramına karşılık gelir.⁸⁷

Toplumsal süreç ile bireylerdeki yanılsamalı bilinç arasındaki ilişkiyi ortaya koyan diğer bir faktör “uydur-ınan” faktörüdür. Örneğin, başarılı bir liderin en önemli işlevlerinden birisi taraftarlarında muhteşem bir görev yaptıkları hayalini yaratmak suretiyle ölmenin ve öldürmenin acı gerçeğini maskeleyektir. Savaş düzenine geçildiğinde, askerlere “bütün dünyanın gözlerinin onların üstünde olduğu ve gelecek nesillerin onları yadedeceği” sürekli hatırlatılır. Burada yaratılan ilişki aktör-seyirci ilişkisidir. Ne zaman ki birey kendini sahnede rol yapan aktör olarak görür; işte o zaman ölüm korkunçluğunu kaybeder ve “uydur-ınan” süreci böylece tamamlanmış olur. Bu süreçte artık birey kahramanca işler yapmak suretiyle arzuladığı “hayali benlik” uğruna “gerçek benlik”ini fedaya hazırdır.⁸⁸ Sonuç ise bireyin kendi insansal özünün tezahürü olan değil; kendisine yabancılaşmış bir varlığının ortaya çıkışı olmaktadır.

Marx’a göre toplum gerçeğini anlamak için toplumsal bilinç-dışının bilincine varmak ve birey olarak bastırmalardan kurtulmak bir ön koşuldur.⁸⁹ Fromm’a göre bilinç-dışının farkına vararak, insanın tüm insansallığıyla temas edip; toplumun birey-

⁸² FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 105,126,131, 144-148; Ayrıca sosyal şartlanma ve ideolojiler konusunda bkz: R Gideon OSENBLOTH, “**Group Self-Interest: the Positive Analysis of Cooperative Behaviour**”, **Economic Theory, Welfare and the State**, Edited by Athanasios Asmakopoulos, Robert A. Cairns and Christopher Gren, McGill-Queen’s University Press, Canada, 1991, s. 69-71, 75-77.

⁸³ Herbert ARCUSE, **One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society**, Beacon Press, Boston, 1964, s. 12.

⁸⁴ FROMM, **Sahip Olmak Ya da Olmak**, s. 228-229; FROMM, **The Sane Society**, New York, 1955, s. 142.

⁸⁵ KILIÇ, s. 60.

⁸⁶ FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 97-98, 103-104.

⁸⁷ Bknz: TOLAN, s. 195-197, 213.

⁸⁸ Erich HOFFER (Çev. Erkil GÜNÜR), **Kesin İnançlılar, Kitle Hareketlerinin Anatomisi**, Yüksel Matbaası, İstanbul, 1980, s. 90-92; Ayrıca benzer açıklama için bkz: DEBRAY, s. 82-83.

⁸⁹ FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 152.

de ve bireyler arası oluşturduğu engelleri ortadan kaldırması bireyin kendisine ve türdeşlerine yabancılaşma durumundan kurtuluşu anlamına gelmektedir.⁹⁰ Marx yabancılaşmadan kurtuluş çaresi olarak insansal yeni bir toplum düzenini gerekli görmektedir.⁹¹ Ancak bilinç-dışının hem iyi ve hem de kötü eğilimlerle dolu bir alan olduğunu dikkate alırsak; bireyin sadece kendi özü tarafından belirleniminin, sonuçta melek insan mı; yoksa, canavar insan mı ortaya çıkaracağı öngörülemez.

Ayrıca, bireysel olarak insanın özünün bütün boyutlarıyla anlaşılammış olması; insansal öze uygun bir toplum düzeninin öngörülmesini de imkansız hale getirir.⁹² İnsansal toplum düzeni inşa etmek adına gerçekleştirilmiş bulunan sosyalist-komünist rejimlere ilişkin yaşanmış olan süreçler bu teşhisimizi doğrulamaktadır. Nitekim söz konusu rejimler kapitalist süreçte yaşanandan daha yoğun bir yabancılaşmaya neden olmuştur. Kaldı ki, insansal sosyo-ekonomik bir toplum düzeninin gerçekleştirilmesi halinde dahi; bireylerin biyolojik ve fizyolojik olarak birbirlerinden farklı olmaları nedeniyle, bireylerde ruhsal iç çatışmalara yol açan sosyo-kültürel koşullar varlığını yine devam ettirecektir. Böylesi koşullar da bireylerin yabancılaşması için uygun bir toplumsal ortam anlamına gelmektedir.

SONUÇ

Yabancılaşma içinde yaşadığımız uygarlık sürecinde bireysel ve toplumsal yaşamın birlikte ortaya çıkardığı yaygın bir ruhsal bozukluktur. Yabancılaşmaya yol açan nesnel koşullar bizzat içinde yaşadığımız uygarlığın içerisinde mevcuttur. Ancak bireyin karşı karşıya kaldığı bu koşullar bireyin otomatik olarak yabancılaşmasına yol açmayabilir.

Bireysel özün içeriğinin ne olduğunun somut şekilde ortaya konamamış olması yabancılaşma olgusunun nedenlerini ve içeriğini belirsiz konuma sokmaktadır. Söz konusu belirsizlikler yabancılaşma olgusunu ele alan çeşitli düşünürlere, kendilerinin sahip oldukları ideolojik ve felsefi yaklaşımlarına uygun çeşitli yorum ve fikir üretme imkanı vermektedir. Söz konusu yaklaşımlar çoğu zaman gizli birer varsayım olup; bunu bireyin kendisi de bilmemektedir. Özellikle sosyolog ve psikologlar başta olmak üzere bütün bilim adamları da bu olgunun kapsamı içerisindeyler. Bu nedenle insanın özünün; buna koşut olarak da yabancılaşma olgusunun içeriğinin ve boyutlarının kesine yakın bir açıklaması bir hayli zor gözükmektedir.

Ancak yabancılaşma bir olgu olarak insanlığın yaşamında varlığını devam ettirmektedir. Ayrıca her ne kadar içinde yaşadığımız uygarlığın insanlığa sunduğu nesnel koşullar yabancılaşma için uygun ortamı oluştursa da; yabancılaşma sürecinde bireyin öznel bir varlık olarak rol oynadığı yolundaki yaklaşımlar daha fazla anlam ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

1. ADLER Alfred (Çev. Belkıs ÇORAKÇI), **Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme**, Say Ya., İstanbul,1983.
2. ADLER Alfred (Çev. Kamuran ŞİPAL), **Yaşama Sanatı**, İstanbul,1992

⁹⁰ FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 149.

⁹¹ FROMM, **Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum**, s. 132; Burhan ULUTAN, **Marxizm ve Leninizm**, Yüksel Matbaası, İstanbul, 1980, s. 246.

⁹² Yabancılaşma kavramının belirsizliği ve bilimsel olup olmadığına ilişkin tartışma için bkz: TOLAN, s. 178, 199-200, 210-212.

3. BAYAT Bülent, **Çimento Ve Otomotiv Sektörlerinde Çalışan İşçiler Arasında Yabancılaşmanın Karşılaştırmalı Olarak Araştırılması** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara,1996.
4. DAVİDOV Yuri (Çev. Sargut SÖLÇÜN), **Özgürlük ve Yabancılaşma**, Bilim ve Sosyalizm Ya., Ankara,1990.
5. DEBRAY Pierre (Çev. A. Fikret GÖKDEMİR, A. Çetin ERTÜRK), **Freud Skolaslığı**, Emel Matbaası, Ankara,1991.
6. DOUGLAS Jack D, **The Myth of the Welfare State**, New-Jersey,1989.
7. ESİN Pars, **İş Bölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika**, Ankara,1982.
8. FROMM Erich, **The Sane Society**, New York,1955.
9. FROMM Erich (Çev. Aydın ARITAN), **Yaşama Sanatı**, İstanbul,1994.
10. FROMM Erich (Çev. Aydın ARITAN), **Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları**, Dilek Matbaası, İstanbul,1981.
11. FROMM Erich , **Marx's Concept of Man**, New York,1961.
12. GENÇTAN Engin, **Varoluş ve psikiyatri**, Remzi Kitabevi, İstanbul,1992.
13. HOFFER Erich (Çev. Erkil GÜNÜR), **Kesin İnançlılar, Kitle Hareketlerinin Anatomisi**, Yüksel Matbaası, İstanbul,1980.
14. HORNEY Karen (Çev. Ayda YÖRÜKAN), **Çağımızın Tedirgin İnsanı**, Yüksel Matbaası, İstanbul,1980.
15. HORNEY Karen (Çev. Selçuk BUDAK), **Çağımızın Nevrotik Kişiliği**, Ankara,1994.
16. HORNEY Karen (Çev. Selçuk BUDAK), **Ruhsal Çatışmalarımız**, Ankara,1993.
17. KILIÇ Sadık, **Yabancılaşma, İnsana Karşı Toplumsal Süreç**, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul,1984.
18. MARCUSE Herbert, **One-Dimentional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society**, Beacon Press, Boston,1964.
19. MARX Karl (Çev. Özer OZANKAYA), **Marx'ın Toplum Kuramı, Seçme Metinler**, Sevinç Matbaası, Ankara,1971.
20. NAURATIL Marcia j, "Work, Alienation and Human Service Professions", **New Directions in Information Management**, Number:20, Greenwood Press, London,1985.
21. OZANKAYA Özer, **Toplum Bilimine Giriş**, Ankara,1979.
22. ÖZBEK Abdulkadir, **Sosyal Psikiyatriye Giriş**, Yeni Desen Matbaası, Ankara,1971.
23. SONGAR Ayhan, **Psikiyatri, Modern Psikobiyoloji ve Ruh Hastalıkları**, Geçit Kitabevi, İstanbul,1977.
24. TOLAN Barlas, **Çağdaş Toplumun Bunalımı, Anomi ve Yabancılaşma**, AİTİA, Kalite Matbaası, Ankara,1980.
25. ULUTAN Burhan, **Marxizm ve Leninizm**; Yüksel Matbaası, İstanbul,1980.
26. ZIJDERVELT Anton (Çev. Cevdet CERİT), **Soyut Toplum**, Pınar Ya., İstanbul,1985.